

# Tadeusz Skulina

---

## Ekspresywna funkcja formantu -ec w staroruskiej antroponimii

---

Studia Rossica Posnaniensia 10, 199-205

---

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ SKULINA

Poznań

## EKSPRESYWNA FUNKCJA FORMANTU *-EC* W STARORUSKIEJ ANTROPONIMII

### 1

Popularny słownik dzisiejszych imion rosyjskich N. A. Pietrowskiego<sup>1</sup> zawiera około 2600 pełnych (urzędowych, podstawowych) imion oraz jeszcze większą ilość utworzonych od nich wariantów słowotwórczych, głównie formacji nazywanych deminutywnymi lub hipokorystycznymi. Zwraca uwagę, że w tak dużym zbiorze pochodnych antroponimów derywaty z sufiksem *-ec* są poświadczone całkiem wyjątkowo; reprezentuje je zaledwie kilkanaście przykładów, mianowicie *Var<sup>1</sup>ec* (: *Varvar*), *Vasil<sup>1</sup>ec*, *Gavril<sup>1</sup>ec*, *Ivan<sup>1</sup>ec*, *Klim<sup>1</sup>ec* (: *Klim* albo *Kliment*), *Miki<sup>1</sup>ec* (: *Mikita* ≤ *Nikita*), *Petr<sup>1</sup>ec*, *Roman<sup>1</sup>ec*, *Sergun<sup>1</sup>ec*<sup>2</sup>, *Stepan<sup>1</sup>ec*, *Fed<sup>1</sup>ec* (: *Fedor*), *Šur<sup>1</sup>ec* (: *Šura*, uznawanego powszechnie za hipokoristikon od *Aleksandr*), *Jur<sup>1</sup>ec* i *Jakim<sup>1</sup>ec* (: *Jakim* ≤ *Iakim*). Dane te wskazują na słabą produktywność formantu *-ec* w dzisiejszej rosyjskiej antroponii; o bardzo rzadkim obecnie występowaniu tego typu imion wspomina też E. N. Polakowa<sup>3</sup>. Z drugiej strony jest pewne, że nie wszystkie znane imiona na *-ec* zostały w słowniku Pietrowskiego zarejestrowane<sup>4</sup>. Można wręcz przypuszczać, że autor słownika i (lub) jego nader liczni korespondenci-informatorzy dokonali w jakiejś mierze także jakościowej selekcji materiału (o konieczności ograniczeń ze względów redakcyjno-wydawniczych wspomina sam Pietrowski we wstępie, zob. o.c., s. 14).

---

<sup>1</sup> Н. А. Петровский, *Словарь русских личных имен*, Москва 1966.

<sup>2</sup> Imię derywowane od *Sergun* (w słowniku brak poświadczenia) czy *Serguna*, a może bezpośrednio od *Sergej* przy pomocy złożonego formantu *-unec*.

<sup>3</sup> Е. Н. Полякова, *Из истории русских имен и фамилий*, Москва 1975, s. 54 (jest to opracowanie popularnonaukowe).

<sup>4</sup> Pewną ilość dalszych przykładów znajdziemy w publikacjach onomastycznych, por. np. А. В. Суперанская, *Структура имени собственного*, Москва 1969, s. 139.

Imiona z formantem *-ec* najpewniej nigdy nie należały do najpopularniejszych, były jednak w przeszłości wyraźnie częstsze. Dowodzi tego nie tylko materiał źródłowy<sup>5</sup>, lecz także analiza dzisiejszych nazwisk rosyjskich typu *Antoncev, Artamoncev, Artemcev, Archipcev*||*Archipcov*<sup>6</sup>, w których słowotwórczą podstawę stanowią właśnie imiona omawianego typu: *Antonec, Artamonec, Artemec, Archipec*. I przynajmniej jedną z przyczyn spadku produktywności antroponimicznego formantu *-ec* łatwo wskazać: tworzył on formacje ekspresywne o wyraźnie ujemnym zabarwieniu uczuciowym, z natury rzeczy coraz bardziej spychane na margines życia społecznego. Brak dostatecznej ilości szczegółowych opracowań potocznej i gwarowej antroponimii, zwłaszcza w zakresie semantyki imion, nie pozwala określić obecnego zasięgu pejoratywnej funkcji imion na *-ec*, jednak samo występowanie takiej funkcji nie ulega wątpliwości; poświadczenie znajdujemy np. w artykule J. P. Czumakowej<sup>7</sup>. Ważne jest przy tym stwierdzenie autorki, że w badanej przez nią gwarze sufiks *-ec* służy wyłącznie do wyrażenia negatywnej postawy emocjonalnej mówiącego; pejoratywna wartość omawianych formacji ma tu więc charakter stały, systemowy, a nie tylko okazjonalny, zależny od kontekstu i sytuacji.

Podobną wartość emocjonalną miały imiona na *-ec* w dobie staroruskiej<sup>8</sup>. Sądzę, że zagadnieniem tym warto się zająć nieco dokładniej choćby z tego względu, że materiał historyczny pozwala stwierdzić — co nie tak często się zdarza — głęboką dawność antroponimicznej funkcji określonego formantu. Jest to zarazem funkcja wyspecjalizowana, inna od tych, jakie sufiks *-ec* pełnił w zakresie słowotwórstwa apelatywnego.

## 2

W kilku najważniejszych dla poznania historii języka źródłach staroruskich, takich jak latopisy Ławrientiewski i Nowogrodzki I (starszej i młodszej redakcji), jak kancelaryjne i spisane na korze brzozej gramoty nowogrodzkie czy gramoty smoleńskie<sup>9</sup> oraz w paru dalszych tekstach<sup>10</sup> występuje

<sup>5</sup> Część najstarszych przykładów podaję niżej. Zob. również E. N. Polakowa, l.c.

<sup>6</sup> В. А. Никонов, *Опыт словаря русских фамилий. IV. Этимология 1974*, Москва 1976, s. 129 - 157.

<sup>7</sup> Ю. П. Чумакова, *К вопросу о формах личного имени в русской диалектной речи*, „Антропонимика” 1970, s. 200 - 205, por. s. 203.

<sup>8</sup> Nie są tu przedmiotem analizy formacje patronimiczne z tym samym sufiksem, w strus. zresztą całkiem wyjątkowe, por. T. Skulina, *Staroruskie imiennictwo osobowe*, cz. I, Wrocław 1973, cz. II 1974, zwłaszcza II s. 105. Dalej pracę tę oznaczam skrótem SIO.

<sup>9</sup> *Полное собрание русских летописей*, т. I, *Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку*, Москва 1962 (obok kodeksu Ławrientija wydawnictwo zawiera także uzupełnienia i warianty zapisów z kodeksów Akademickiego i Radziwiłło-

około 70 nazw osobowych z morfemem *-ec*<sup>11</sup>, pochodzących z okresu od XI do XIV w. Nie jest to jednak materiał funkcjonalnie jednorodny, a różna też jest jego wartość dowodowa, która w dużym stopniu zależy od charakteru źródła (kontekst lub jego brak).

Najmniej instruktywna dla podjętego tematu jest grupa nazw odapelatywnych, takich jak *Krivec*, *Kruglec*, *Rjabec*, *Rumjanec*, *Sinec* itp. Nazwy te powstały jako charakteryzujące<sup>12</sup> i zapewne emocjonalnie nacechowane, lecz ich ekspresywność zależy nie tyle od funkcji semantycznych formantu, ile od wartości leksykalnej podstawy słowotwórczej, tak jak to jest w wyrazach pospolitych, por. różnice barwy uczuciowej w szeregu *naglec* — *prodavec* — *borec* czy pol. *podlec* — *kupiec* — *chłopiec*. Tym bardziej nie można dopatrywać się pejoratywnej funkcji morfemu *-ec* w prymarnych nazwach osobowych w rodzaju *Kupec*, *Pisec*, *Ugrinec*, *Žerebec*, w których w ogóle brak formalnojęzykowego wykładnika antroponimizacji. W analizowanym materiale jest jeszcze kilkanaście imion i przydomków odapelatywnych: *Dušilec*, *Dvorjaninec*, *Kolbinec*, *Kozelec*, *Olovjanec*, *Ordinec*, *Selezenec*, *Skopec*, *Šibenec*, *Talec*, *Zubec* i parę dalszych, etymologicznie mniej jasnych<sup>13</sup>.

Mimo zastrzeżeń co do rangi dowodowej tej grupy nazw dla podjętego tematu, warto chyba zwrócić uwagę na imię *Talec* (: *talъ* 'zakładnik'). Imię to występuje w kontekście wyraźnie ujawniającym negatywne nastawienie autora tekstu wobec nosiciela nazwy (jednego z zabójców św. Borysa): *sutъ*

wskiego; skróty: LL (dla całości wydawnictwa, A, L lub R dla poszczególnych kodeksów); *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*. Под редакцией и с предисловием А. Н. Насонова, Москва — Ленинград 1950 (w skład tomu weszły kodeksy: Synodalny, Komisyjny, Akademicki, Tolstojowski i inne; skróty: NL dla całości, a S, K, A, T dla poszczególnych kodeksów); *Грамоты Великого Новгорода и Пскова*. Под редакцией С. Н. Валка, Москва — Ленинград 1949 (dalej skrót GNP); A. В. Арциховский, М. Н. Тихомиров, *Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1951 г.)*, Москва 1953; A. В. Арциховский — (из раскопок 1952 г.), Москва 1953; A. В. Арциховский, В. И. Борковский — (из раскопок 1953 - 1954 гг.), Москва 1958; — (из раскопок 1955 г.), Москва 1958; — (из раскопок 1956 - 1957 гг.), Москва 1963; A. В. Арциховский — (из раскопок 1958 - 1961 гг.), Москва 1963; *Смоленские грамоты XIII - XIV веков*. Подготовили к печати Т. А. Сумникова и В. В. Лопатин, Москва 1963. Dokładniejsze dane o zawartości cytowanych tu wydań zob. SIO I 30 - 53.

<sup>10</sup> Według Н. М. Тупиков, *Словарь древнерусских личных имен*, „Записки Отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества” 1903, VI, СПб. Wzięty stąd materiał z latopisu Hipackiego sprawdziłem w *Полное собрание русских летописей*, т. II, *Ипатьевская летопись*, Москва 1962.

<sup>11</sup> Lub wyjątkowo z jego rozwiniętą postacią, np. *-inec* (może w *Char[j]aginec*; zob. jeszcze przypis 13.).

<sup>12</sup> Por. SIO I s. 19 i n., II s. 108 i n., także T. Skulina, *Funkcje przydomka w systemie antroponimicznym*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1974, 13, s. 213 - 234.

<sup>13</sup> Dokładną lokalizację oraz uwagi o etymologii i budowie słowotwórczej wymienionych nazw podałem w SIO II.

že imena simъ zakonoprestupnikomъ: Putšša, Talecъ, Elovičъ, Ljaško II 121 sub. 1015; jest interesujące, że w innym miejscu opisu zbrodni kronikarz używa wobec tych samych osób takiego oto określenia: *Svjatopolko* [...] *prizva Putššu i Vyšegorodskyja bojarьcъ* II 118. Derywat *bojarьcъ* (: *bojarinъ*) nie jest poza tym staroruszczyźnie znany<sup>14</sup>. Według A. S. Lwowa (l. c.) obecności tego wyrazu w strus. zasobie leksykalnym dowodzi późniejsza formacja *bojarčенокъ*; możliwa jest także inna interpretacja, według której *bojarьcъ* to stylistyczne hapax legomenon, celowo użyty przez pisarza neologizm, w którym pejoratywny sufiks *-ьc-* został przejęty z antroponomii. Za takim tłumaczeniem przemawiałaby tak wyjątkowość wyrazu, jak i jego tekstowa wymiennosc z nazwami konkretnych osób (*Talecъ, Elovičъ, Ljaško*); formację *bojarčенокъ* da się objaśnić inaczej, choćby działaniem analogii. W takim wypadku mielibyśmy proporcję *Talecъ* : *Talb* (: *talb*).

Poświadczenia pejoratywnej funkcji antropomicznego formantu *-ec* należy jednak szukać przede wszystkim w tych derywatach, których podstawę stanowiły imiona nie znaczące, semantycznie puste (głównie chrześcijańskie i zapewne przynajmniej część dwuczłonowych) lub też tzw. meliorativa (może niektóre dwuczłonowe), w obu bowiem wypadkach nowa wartość ekspresywna imienia derywowanego musi zależeć od funkcji semantycznej formantu. Samo zaś rozpoznanie pejoratywnej wartości badanych nazw możliwe będzie głównie (choć nie jedynie) dzięki oceniającemu kontekstowi; nie wydaje się, by związek między użyciem w tekście nazwy na *-ec* i jednoczesnym wyrażeniem postawy negacji, oburzenia czy nienawiści mógł być w przytoczonych niżej cytatach przypadkowy.

Szczególną wymowę ma użycie imion na *-ec* w odniesieniu do książąt lub wyższych duchownych, ponieważ w podobnych sytuacjach zapisy imion niepełnych czy rozwiniętych, derywowanych od postaci prymarnej, były w ogóle wyjątkowe. Tymczasem w tzw. *Pouczeniu* Włodzimierza Monomacha czytamy o jego politycznym wrogu, Jarosławie Światopolkowiczu: ... *i potomъ chodichomъ къ Volodimerju na Jaroslavcja, ne terpjače zlobъ jeho*<sup>15</sup> ŁL 250, sub 1096, zaś o heretyckim biskupie rostowskim Feodorze kronikarz pisze w następujący sposób: *V to že lěto čjudo stvori Bogъ i svjataja Bogorodicja novoje v Volodimeri gorodě: izgna bo Bogъ [...] zlago i pronyrlivago lestьca, lžago vladьku Feodorca iz Volodimerja* (ŁL 355, 1169), ... *zvěrojadivago Feodorca* (ŁL 357, data jw.), chociaż wcześniej, gdy duchowny Feodor obejmował swoje stanowisko, kronikarz zastosował zwykłą w takich razach postać pełnego imienia: *Vladyka Feodorъ* (ŁL 352, 1164).

Oto dalsze przykłady: sympatyzujący z Andrzejem Bogolubskim dziejopis podaje następującą informację: *Togože lěta nača Anodrěi viny pokla-*

<sup>14</sup> A. С. Львов, *Лексика „Повести временных лет“*, Москва 1975, s. 208.

<sup>15</sup> W przytaczanych cytatach rozwiązuję skróty.

*дывати на Rostislaviči. I prisla kь nimь Michna, reka tako: Vydaite mi Grigorja Chotoviča i Stepanьca, i Oleksu Svjatoslovca, jako tь sutь umorilě brata moego Glěba, a to sutь vorožě vsimь namь* IL 569, 1174, zaś wobec zamieszanego w spisek na życie Bogolubskiego bojarzyna riazańskiego użyje pogardliwej postaci *Dědilec* (: *Dědilo* albo *Dědila*, co najpewniej było tradycyjnym imieniem derywowanym od compositum z pierwszym członem *Dědo-*, *Dědu-*), por. ŁL 372, 384 sub 1175, 1177. Emocjonalnie ujemną formacją *Neradecь* (*Neradьcbь*), utworzoną od słowiańskiego imienia dwuczłonowego *Nerad*, posłużył się także autor latopisu, podając informację o zabójcy Jaropolka Izjasławicza, księcia włodziemskiego (wołyńskiego): [*Jaropolkь*] *probodenz bystь otь prokljatygo Nradьcja, otь dьjavolja nauczenьja [...]* *běza Nradecь trьkratyi* (R: *trekljatyi*, A: *prokljatyi*) ŁL 206 sub 1086 (jest to najwcześniejszy z wyrażonych przykładów pejoratywnej funkcji nazw na *-ec*).

Z innych jeszcze względów interesujący jest zapis z latopisu Nowogrodzkiego I o dwu politycznych przeciwnikach: wojewodzie nowogrodzkim Jakowie Proksziniczu i nowogrodzianinie Sawwie: *Potomь reče Savka knjazju jugorьskomu: „Ašče, knjaže, ne ubiešь ešče Jakovca Prokšinica, a živogo pustiš i v Novьgorod, to tomu ti, knjaže, opjatь privedi voi sěmo, i zemlju tvoju pustu stvoritь”*. *I prizvavši knjazь Jakovca Prokšinica, i povelě ego ubiti. I reče Jakovecь Savici: „Brate, sudit ti Bogь i svjataja Sofěja...”* NL 233, 1194. Przytoczony fragment pochodzi z kodeksu Komisijnego, powstałego około połowy XV w. Wolno przypuszczać, choć nie ma na to bezpośredniego dowodu, że nie zachowane współczesne (ustne czy pisemne) informacje o tym wydarzeniu nie były zgodne w ocenie działających osób. Wskazywałoby na to użycie pejoratywnych postaci imienia wobec obu przeciwników (*Jakovec* — *Savica*<sup>16</sup>). W każdym razie XV-wieczny przepisywacz kodeksu Komisijnego przeniósł z protografu nie zmienione formy tych nazw. Ale już w nieco tylko późniejszym kodeksie Akademickim (i kopii Tolstojowskiej z XVIII w.) wprowadzono w tym fragmencie pełną postać imienia *Jakovь*, pozostawiając bez zmian gorsze *Savica* (i *Savka*); był to niewątpliwie akt rehabilitacji, a jego językowym uzasadnieniem musiało być poczucie ujemnej wartości emocjonalnej imion na *-ec*.

Cytowane dotychczas przykłady pochodzą z latopisów; zanotowano w nich jeszcze parę omawianego typu imion, mniej pewnych jako dowód pejoratywności sufiksu *-ec*. Są to: *Gavrilьcbь Miljatiničь* NL 55, 1216 (z określeniem *prestupnikь krestu*; taka postać tylko w S, w K błędne *Gavrilicь*, w AT *Gavrila*, w ŁL 492 *Gavrilo*), *Ivanec* (nowogrodzianin; forma A sg *Ivanca* tylko w AT, zob. NL 268, 1224, w S i K *Ivaca*, NL 64, 268), *Svjatoslavec* (por. *Svjatoslavca Fsevolodiča* ŁL 342, 1154; w licznych innych zapiskach ŁL oraz

<sup>16</sup> Formant *-ica*, tworzący derywaty od imion zakończonych w N sg na *-a*, był najprawdopodobniej w strus. antropimii semantycznym odpowiednikiem formantu *-ec* (przynajmniej dla imion męskich). Rzecz jednak dokładniej nie opracowana.

w NL zawsze *Svjatoslav*), *Mstislavec* (tylko w RA *sъ Mstislavcemъ* o Mstisławie Rostisławiczu Chrabrym, por. ŁL 354, 1168; w Ł w tym fragmencie, w innych zapisach ŁL oraz w NL zawsze *Mstislav*)<sup>17</sup>.

Dane z gramot, ilościowo bogatsze, mają inny charakter. I tu znajdziemy kontekstową dokumentację pejoratywnej funkcji formantu *-ec*, są to jednak pojedyncze wypadki. Np. w GNP 332 z początku XIV w. użyto formy *Nezdilec* (*Nezdilce* N sg, *vydaite Nezdilca*) w piśmie władz Pskowa do Nowogrodu z żądaniem wydania zbiegłego dłużnika (: *Nezdilo* a. *Nezdila* ≤ comp. *Nesoda*), zaś w prośbie poddanych do właściciela ziemskiego, dotyczącej usunięcia niepożądanego dzierżawcy, pojawia się postać *Klimec*: *Klimecu Oparinu* D sg, GB 311, XIV/XV. Na ogół jednak w tego typu źródłach (często są to lakoniczne notatki, spisy dłużników, testamentowe rozporządzenia majątkiem i poddanyymi) kontekst nie ujawnia emocjonalnej postawy autora. Tu będą należały następujące nazwy: *Danilec*, *Demidec*, *Gavrilec*, *Fedec*, *Ignatec*, *Jakimec*, *Maksimiec*, *Mikiforec*, *Michalec*, *Obrosimec*, *Savostjanec*, *Semenec* (3 r.), *Stepanec*, *Ustinec* z GNP oraz *Domanec*, *Filipec*, *Maksimiec*, *Mikiforec*, *Stepanec* i mniej jasna forma *Petrijec* z GB (materiał z XII - XIV w., głównie z XIV)<sup>18</sup>. I w tym zespole nazw tkwi jednak pewna istotna informacja: nosicielami wymienionych imion byli z reguły ludzie zależni, niewolni (w paru wypadkach, zwłaszcza w urywkowych czy zdefektowanych zapisach z GB, nie da się powiedzieć o sytuacji społecznej nosiciela). Wniosek: imiona na *-ec* mogły być użyte w odniesieniu do ludzi z najniższego szczebla społecznej hierarchii (i prawdopodobne, że traciły wówczas niekiedy ekspresywne nacechowanie); w innych okolicznościach zachowywały dawną, poświadczoną od XI w. pejoratywną funkcję.

W zbadanych źródłach tylko raz tradycyjne imię z formantem *-ec* (*Gostilec* : *Gostilo* albo *Gostila* — zapewne derywaty od compositum z I członem *Gosti-*) wystąpiło w kontekście dowodzącym życzliwego stosunku kronikarza do właściciela nazwy: *A novgorodьць tu ubiša* [Litwini] *10 mužь: Fedu Jakunoviča tysjačьskogo, Gavrila ščitnika* [...] *Gostilca na Kuzmademьjani ulici* [...] *a pokoi Gosподi dušь ichъ vъ carstviі nebesněmь, prolivšichъ krovь svoja za svjatuju Sofьju i za krovь christьjanьskuju* NL 73, 1234.

## 3

W języku rosyjskim, tak jak w innych językach słowiańskich sufiks *-ec* (≤ *-ьць* ≤ *\*-ikos*) jest formantem wielofunkcyjnym<sup>19</sup>, a stan ten jest (pod-

<sup>17</sup> Por. jeszcze: ...*rozgrabiša dvorъ* [...] *Andreičevъ* NL 67, 1228 (K: *Andrěica*, AT: *Andrěa* NL 273) oraz wątpliwe *Moiseec* (może patronymicum, zob. SIO I 78).

<sup>18</sup> Zob. przypis 13.

<sup>19</sup> Por. L. Schneider, *System morfosemantyczny rzeczowników sufiksalnych we współczesnym języku rosyjskim*, Wrocław 1973 (passim), dla okresu strus. np. В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1963.

ległym oczywiście dalszemu rozwojowi) dziedzictwem prasłowiańskim<sup>20</sup>. W wymienionych opracowaniach nie napotykałyśmy wzmianki o pejoratywnej funkcji omawianego sufiksu, gdyż jak już wspomniano, nieregularność w rzeczownikach pospolitych na *-ec* ujemna wartość emocjonalna wynika głównie z leksykalnego znaczenia podstawy słotwórczej. Inaczej rzecz wygląda w antroponimicznym słotwórstwie okresu staroruskiego. Sądzę, iż rozpatrywany wyżej materiał źródłowy dowiódł funkcjonowania formantu *-ec* jako wykładnika ujemnego nacechowania emocjonalnego imion osobowych, wskazując jednocześnie na archaiczność tej jego wyspecjalizowanej funkcji (której podłożem była zapewne prasłowiańska funkcja deminutywna).

Próby badania antroponimicznej semantyki starszych okresów historycznych muszą napotykać na trudności, których przyczyny będą tkwiły przede wszystkim w niedostatkach podstawy źródłowej. Nie wszystko będzie tu więc do końca jasne, nie zawsze da się rozwiązać wątpliwości. Poszerzenie naszej wiedzy jest jednak chyba i w tym zakresie możliwe.

---

<sup>20</sup> F. Sławski, *Zarys słotwórstwa prasłowiańskiego*. W: Słownik prasłowiański, t. I, Wrocław 1974, s. 99 i n.